

Boekbesprekingen

Marc de Vleesschauwer, *Van water landt, van landt weder water. Waterstaat en waterhuishouding in midden Zeeuws-Vlaanderen, 1600-1999*. Geoarcheological and Bioarcheological Studies 14 (Amsterdam: VU University 2012). 330 blz. Geïllustreerd. ISBN 978 90 77456 13 2. € 35,-.

HERMAN
HAVEKES

In opdracht van het toenmalige waterschap Zeeuws-Vlaanderen werd De Vleesschauwer in 2004 benaderd voor het schrijven van een manuscript over de geschiedenis van de polders en waterschappen in midden Zeeuws-Vlaanderen. In 2007 mondde dit uit in een promotie-onderzoek aan de Vrije Universiteit met prof.dr. G.J. Borger als promotor en dr. A.M.J. de Kraker als copromotor.

De hoofdvraagstelling van het onderzoek, die is opgenomen in hoofdstuk 1 (blz. 3-4), is hoe de kerntaken van de polders en waterschappen in het onderzoeksgebied zich tussen 1600 en 1999 ontwikkeld hebben en welke invloed de voorgeschiedenis en de ligging in het grensgebied op die ontwikkelingen hebben gehad. Uit deze vraagstelling zijn twee deelvragen afgeleid. De eerste heeft betrekking op de invloed van genoemde factoren op de regeling van de waterhuishouding en de ontwikkeling van het waterstaatswezen. Hiertoe is nagegaan in hoeverre de verhoudingen in het onderzoeksgebied zich anders hebben ontwikkeld dan in de polders, waterschappen en heemraadschappen elders in Nederland. De tweede deelvraag betreft de veranderingen zelf. Onderzocht is hoe de waterstaat en de waterhuishouding aan het begin van de onderzochte periode waren geregeld en welke veranderingen nadien het functioneren van polders en waterschappen in het onderzoeksgebied hebben beïnvloed.

Hoofdstuk 2 beschrijft de ontwikkeling van het polderlandschap. De oudste dijknaam is 'Fronedike' (1114) en de oudste poldernaam 'Abbekenspolder' (1200). Meer dan elders in Nederland hebben militaire inundaties en stormvloed(en) al vóór 1600 het gebied getekend (blz. 74). Ook de overexploitatie van het veen voor turf- en zoutwinning had een grote invloed op het landschap. Het was een voortdurend proces van land winnen en verliezen. Het hoofdstuk biedt een gedetailleerde beschrijving van de poldervorming in de onderzoeksperiode. De bedijkingen hadden vrijwel altijd een agrarisch motief, alleen de in 1979 opgeleverde Mosselbankenpolder moest het Amerikaanse chemieconcern Dow in de gelegenheid stellen uit te breiden (blz. 70-72).

In hoofdstuk 3 staat de bestuurlijke organisatie en waterschapsvorming tot 1965 centraal. Aanvankelijk beruiste de waterstaatszorg bij de ambachten. Het toezicht lag bij de schout en de schepenen, het uiteindelijke gezag bij de graaf. Er bestond verplichte bijstand van de achtergelanden bij eventuele calamiteiten zoals dijkherstel waarbij zij zelf belang hadden (blz. 78). Met de onderhoudsplicht in natura werd overigens regelmatig de hand gelicht. Net als elders in Nederland werd deze vanaf de zestiende eeuw omgezet in een belastingplicht (het 'geschot'). Vanaf de vijftiende eeuw ontstonden er 'eveningen', die de uitwatering naar zee moesten regelen. Deze kunnen worden beschouwd als waterschappen avant la lettre. Vanaf 1600 ontstonden er vrije polders die bestuurd werden door grondeigenaren, die afhankelijk van hun areaal 'smalle' of 'grote ghelanden' werden genoemd (blz. 79). De Fransen hebben zonder succes geprobeerd de polderbesturen af te schaffen, al na een paar maanden werd dit besluit ingetrokken. De grondwetswijziging van 1848 verschafte de provincies een centrale rol bij de waterschapsorganisatie. Na

aanvankelijk verzet van de polderbesturen resulteerde dit in 1872 in een *Algemeen Reglement voor de Polders of Waterschappen*. Met dit reglement was de sterke (toezichhoudende) rol van de provincie voorgoed vastgelegd. Een belangrijk element van dit hoofdstuk vormt zeker ook het verschijnsel van de calamiteuze polders of ‘crancke dijkagien’ (blz. 96-104 en 107-117). Deze aan de zee of de grote stroomgeulen gelegen polders moesten als het ware de klappen voor het achterland opvangen en ontbeerden daarvoor ten enenmale de benodigde financiële middelen, zodat een beroep op overheidssteun werd gedaan. Pas door de Wet op de calamiteuze polders van 1870, die voorzag in Rijkssteun en zo’n honderd jaar zou bestaan, werd het probleem opgelost. Ook bevat het hoofdstuk (blz. 117-119) informatie over een ander verschijnsel: de internationale polders, die hun bestaan niet aan waterstaatkundige overwegingen ontleenden, maar aan de nieuwe landsgrens met onze zuiderburen.

Hoofdstuk 4 gaat over de waterschapsvorming en bestuurlijke ontwikkelingen in de periode 1965-1999, de nog relatief jonge historie. Ook al kwam midden Zeeuws-Vlaanderen relatief ongeschonden uit de Watersnoodramp van 1953, die ramp vormde de aanleiding voor een grootscheepse polderconcentratie. Zoals De Vleesschauwer op blz. 131 opmerkt: “Door die bestuurlijke versnippering miste men het noodzakelijke overzicht over het geheel”. Daarbij kwam dat het Rijk de subsidieregeling voor de kosten van de noodzakelijke verzwaren en verhoging van de zeedijken zo had ingekleed dat de bijdrage van het gebied tweemaal zo hoog zou zijn als polderconcentratie achterwege bleef. Er speelde dus nadrukkelijk een financieel motief! Niettemin voelden de polderbesturen weinig voor concentratie. Hun verzet mocht echter niet baten. Eind 1964 besloot de provincie, onder oprichting van de drie nieuwe waterschappen Hulster Ambacht, Axeler Ambacht en De Verenigde Braakmanpolders, tot de opheffing van alle in Oost- en West-Zeeuws-Vlaanderen gelegen polders of waterschappen (blz. 137). Ook voor de eerdergenoemde internationale polders vormde dit het einde. De calamiteuze polders bleven nog tot 1978 bestaan.

De hoofdstukken 5 tot en met 7 beschrijven de ontwikkelingen in de hoofd- en neven-taken van de polders en waterschappen in midden Zeeuws-Vlaanderen: de waterkering (zeedijken en vooroevers), binnenwaterbeheer, waterzuivering en wegen, waarbij in het laatste hoofdstuk ook aandacht aan de ruilverkaveling wordt besteed. In deze hoofdstukken wordt ook een groot aantal uitgevoerde werken minutieus beschreven. De waterkeringszorg komt aan bod in hoofdstuk 5. De Deltawet van 1958 voorzag in een hoogte van de zeedijken van NAP + 5,50 meter, waarmee een superstorm die zich gemiddeld eens in de 4.000 jaar voordeed kon worden weerstaan. De Vleesschauwer formuleert het effect fraai: “Het resultaat was een massief én gelijkmatig lint van zeekeringen langs de Westerschelde” (blz. 183). In de jaren tachtig werden bepaalde dijkvakken verder verhoogd naar 9,25 m. In een periode van zestig jaar was de hoogte van de zeedijken bijna tweeëneenhalf maal zo hoog geworden (blz. 219)! Hoofdstuk 6 doet verslag van het binnenwaterbeheer om ‘soete inundaetie’ te voorkomen. Een goede afwatering was en is van groot belang om droge voeten (en gewassen) te houden. Vandaar de noodzaak van uitwateringssluizen, eerst van hout, later van steen en uiteindelijk vervangen door gemalen. Bijzonder verschijnsel bij de afwatering was dat de achterliggende polders aan de voorliggende polders ‘situatiegeld’ of ‘waterpenningen’ verschuldigd waren, een eeuwenoud verschijnsel dat tot in de vorige eeuw heeft bestaan (blz. 249). Ook wordt verslag gedaan van de overeenkomsten met onze zuiderburen en de daarin opgenomen financiële regelingen (blz. 257-261). Ten slotte wordt kort ingegaan op de ontwikkeling van de waterzuivering. De niet geringe vervuilingproblematiek door de industriële kanaalzone en de suikerfabrieken leidde met de Afvalwaterleiding Kanaalzone Zeeuwsch-Vlaanderen als tussenstap uiteindelijk pas in 1991 tot de rioolwaterzuiveringsinstallatie Terneuzen.

Hoofdstuk 7 beschrijft het wegbeheer en de ruilverkaveling. Het wegbeheer is voor de vijf waterschappen die deze taak in ons land momenteel nog hebben weliswaar een ‘nventaak’, maar zeker voor de waterschappen die in hun hele gebied wegen beheren een

stevige opdracht. Het tegenwoordige Waterschap Scheldestromen in Zeeland beheert meer kilometers weg dan Rijkswaterstaat. Op ruilverkavelingsgebied kende Zeeuws-Vlaanderen met het concept van Ruilverkaveling met Administratief Karakter (RAK) een nationale primeur. Dankzij deze vorm was het mogelijk 9.000 hectare te ruilen zonder de gebruikelijke grote infrastructurele werken (blz. 299-300).

Met zijn proefschrift heeft de Vleeschauwer een helder en vlot geschreven overzicht van de ontwikkelingen in de waterstaat en waterhuishouding in dit mooie deel van Nederland geschreven. Waar nodig is het proefschrift voorzien van verduidelijkende kaarten en tabellen. Het onderzoek biedt veel detailinformatie, zoals een overzicht van alle polders die in de loop der eeuwen zijn gevormd, de exacte kosten van bepaalde werken, de bestuurssamenstelling van de nieuw opgerichte waterschappen en de technische ontwikkelingen. De waarde van dat onderzoek ligt vooral in het Zeeuwse karakter, dat landelijk gezien enkele bijzondere verschijnselen heeft voortgebracht, zoals de calamiteuze en internationale polders, de situatiegelden en het overleg met de Belgen. Die waarde heeft tegelijkertijd zijn beperkingen. De eerste deelvraag (de vergelijking met de rest van Nederland) is nogal karig uitgewerkt. In feite vindt dit alleen in hoofdstuk 1 plaats en dan nog maar voor een zeer beperkt aantal gebieden. Ook de invloed van de in 1992 in werking getreden Waterschapswet met zijn bovenwaterschappelijke belangen en pachtersvertegenwoordiging en van het waterzuiveringsbeheer komen er bekaaid af. Schoonheidsfoutjes zijn in dit soort omvangrijke studies eenvoudigweg niet te vermijden. Anders dan op blz. 11 gemeld waren het zeker niet alleen gemeenten die vóór de inwerkingtreding van de Wet verontreiniging oppervlaktewateren in 1970 reeds zuiveringsinstallaties bouwden. Ook een tiental waterschappen was op dit terrein reeds actief. Daarnaast maak ik mij toch sterk dat de op blz. 276 gememoreerde verplaatsing van de effluentlozing van de zuiveringsinstallatie Terneuzen in 1993 niet alleen was ingegeven door mogelijk hergebruik van het afvalwater, maar ten minste deels ook door de omstandigheid dat door deze verplaatsing voor de effluentlozing geen Rijksheffing meer verschuldigd was.

Deze kanttekeningen doen overigens niet af aan mijn grote waardering en bewondering voor de prestatie van De Vleeschauwer. Met zijn proefschrift heeft hij de geschiedenis van de waterstaat en waterhuishouding in midden Zeeuws-Vlaanderen voorgoed ontsloten. Van zijn arbeid kunnen anderen nog lang profiteren.

Margriet Mijnsen-Dutilh, *Een vallei vol water. Waterschapskroniek Vallei & Eem 1616-2011* (Utrecht/Leusden: Spou, 2011), 476 blz. Geïllustreerd. ISBN 978 90 479087 7. € 37,50. **ADRIE DE KRAKER**

In 2011 verscheen het tweede deel in de reeks over de geschiedenis van het waterschap Vallei en Eem. Opnieuw heeft mevrouw Mijnsen-Dutilh de rijke archieven van onder meer het waterschap doorwoet om een zo volledig mogelijk beeld te schetsen van het gevecht om en vooral ook tegen het water in en buiten genoemd waterschap en zijn voorgangers, dat per 1 januari 2013 alweer is gefuseerd tot het Waterschap Vallei en Veluwe. In 2007 is deel I (*Amersfoort lag aan zee. Waterschapskroniek Vallei & Eem 777-1616*) verschenen, naar aanleiding waarvan onze vereniging in Leusden een bijeenkomst hield, waar em.prof. Jelle Vervloet in discussie ging met de auteur over de oorsprong van de ontginning van het Eemgebied.

De opbouw van deel II is chronologisch, maar binnen de tijdsperioden is er een regionaal-thematische opsplitsing gemaakt. Dit laatste lijkt welhaast onvermijdelijk door de complexiteit van het huidige waterschapsgebied, waarin vroeger veel kleinere zelfstandige waterschappen hebben geopereerd. Die complexiteit hangt ook nauw samen met het reliëf en de grondsoort van de landschappen, die uiteenlopen van pleistocene zandruggen die snel verdrogen, tot aangeslibde kleilandschappen die bij noorderstorm snel konden overstromen.

Het gebied van het waterschap Vallei en Eem is vrij groot. In het noorden paalt het aan de voormalige Zuiderzee met plaatsen als Eemnes, Spakenburg en Nijkerk. Van daar